

Pavlina Pajkova.

Literarna študija. — Ob obletnici pisateljčine smrti spisal **Milan Pajk**.

Spominu predrage matere so posvečene te skromne črtice, ki naj bodo študija o njenih spisih, v katerih se verno zrcali njeno duševno življenje. Kajti Pavlina Pajkova si je rano ustvarila trdne nazore o življenju in umetnosti, katerih se je strogo držala do svoje smrti. Zato je v svojih spisih vselej odkrito in brezobzirno izražala, kar je mislila in resnično čutila, in vsako njeno delo nosi znake njenega svojstva, njene individualnosti. A zopet pojasnjuje — kakor vsakega pisatelja — tudi njena dela njeno zunanje življenje. Zato naj pred vsem le-to na kratko očrtam.

* * *

Zibelka je tekla Pavlini Pajkovi v starodavnem lombardskem mestu Paviji, kjer se je narodila dne 9. aprila leta 1854. kot hči sodnega svetnika Jožefa Doljaka iz Solkana pri Gorici. Oče je bil odličen rodoljub, eden izmed slovenskih državnih poslancev v dunajskem parlamentu l. 1848. Njegova soproga Pavlina, rojena Milharčičeva iz Gorice, je bila po krvi Slovenka — nje rodbina je bila iz Vipavskega —, a po odgoji Lahinja. V laškem jeziku je odgajala tudi svoje otroke: Pavlino, njenega brata in njeni sestrici. Iz Pavije se je preselila naša pisateljica Pavlina še majhna v Milan, potem v Trst, in ko je v šestem letu postala sirota brez očeta in matere, je prišla v hišo strica Matija Doljaka, veleposestnika, župana in deželnega poslanca v Solkanu. — Prava naša domovina ni vedno tam, kjer smo se narodili, temuč često tam, kjer smo vzprejemali prve stalne vtise. Tako je bil tudi Pavlini Doljakovi

Pavlina Pajkova
v 41. letu svoje starosti.

pravzaprav Solkan rodni kraj. Na vznožju Svete gore, znane slovenske božje poti, tam, kjer brhka Soča zapusti planine in stopi v prijazno goriško ravan, leži nekako pred vratmi Gorice velika vas Solkan. Tu „je živela v onem zdravem, polmeščanskem, porselskem obližji, kjer se telo in duša svobodno razvijata po nagibih svoje narave“ — prav kakor piše pisateljica o junakinji neke svoje novele¹⁾.

In takšno polmeščansko obližje je pozneje rada opisovala v svojih povestih.

Bivanje v Solkanu je bilo za bodočo slovensko pisateljico največje važnosti. Tu pri stricu je v začetku občevala še laški, a narodno gibanje je bilo tedaj v goriški okolici tako mogočno, da ni moglo ostati brez vpliva na dovtzeto potujčeno Slovenko. V hišo rodoljubnega strica so zahajali najodličnejši goriški narodnjaki; posebno dva moža sta budila v Pavlini Doljakovi ljubezen do slovenščine: rano umrli odvetnik dr. Lavrič, velik idealist, in deželni

uradnik E. Klavžar. Poučevala sta jo v deklamovanju, posebno prvi, ki jo je šestnajstletno deklico nagovarjal, naj se temeljito uči slovenščine, in bil potem skozi dve leti njen učitelj v deklamatoriki²⁾. Pavlina Doljakova je kmalu zaslovela kot deklamovavka in igravka na odru solkanske in goriške čitalnice. Med slovenskimi knjigami sta se ji priljubila posebno dva drobna zvezka nesmrtnih poezij, Prešeren in Boris Miran (Stritar). Na-

¹⁾ „Planinska idila“ v „Knezovi knjižnici“ 1895, str. 125.

²⁾ Svojega učitelja dr. Lavriča se je spominjala hvaležno v „Zori“ 1877, str. 139—140 in 155—158.

slajala se je z vso gorečnostjo dekliške duše ob milotožnih pesmih teh dveh pesnikov in tudi v poznejših letih sta ji bila Prešeren in Stritar najljubša slovenska pisatelja.

L. 1876. se je poročila s profesorjem Jankom Pajkom, urednikom „Zore“, v katerem listu je bila objavila svoje pesniške prvence. Odslej je še z večjo vnemo nadaljevala literarno delovanje, ker je imela v soprogu izkušenega svetovavca v slovstvenih zadevah. Prej je zlagala samo pesmi, a zdaj se je lotila tudi spisovanja novel in romanov. Le malo časa je živela s svojim soprogom na domačih tleh, v Mariboru; l. 1878. mu je sledila v Gradec, potem v Brno, kjer se je tekom osmih let (1879—1887) do dobra udomačila. Glavno mesto Moravske in njega prebivavci so ji bili simpatični, in bivanje sredi tamošnjega naroda tudi ni ostalo brez vpliva na njeno literarno delovanje. Vendar pa se ni mogla ubraniti domotožja, in največja radost ji je bila, če je mogla o počitnicah pohiteti na Slovensko. L. 1880. in 1882. je bivala z rodbino v prijaznem Starem trgu pri Slovenjem gradcu na Štajerskem kot gost tamošnjega župnika, slovenskega pisatelja Davorina Trstenjaka. Vesele ure je prebila v tem tuskulu Trstenjakovem, kamor so pogostoma prihajali slovenski pisatelji na posete. Ko je Trstenjak l. 1880. sklenil izdati leposlovní in poučni list „Kres“, je vstopila takoj tudi Pavlina Pajkova v krog njegovih sotrudnikov in je spisala za ta list celo vrsto povesti in razprav.

Od l. 1887. do 1899. je bivala Pavlina Pajkova na Dunaju. Toda velikomestno življenje ji ni ugajalo, in rada se je spominjala na Dunaju prijaznega Brna. Pač pa so ji veliko razvedrila podajali zabavni večeri „Slovenskega kluba“ na Dunaju, v katerem je sama trikrat predavala. O počitnicah je vsako leto zahajala v Celje, kjer je v prekrasni okolici savinskega mesta prebila lepe dneve. — L. 1899. se je preselila s soprogom v Ljubljano, po dolgem času zopet za stalno na slovenska tla, kamor je hrepenela že davno. A kako žalosten je bil njen prihod v domovino! Soprog dr. Janko Pajk je bil na smrt

bolan in je nekoliko mesecev pozneje po mučni bolezni izdihnil dné 7. nov. 1899.

Od tedaj je imela pisateljica nekako zlo slutnjo, da je tudi nji odmerjena le še kratka dóba življenja. Polotila se je je globoka otožnost, katero je prikrivala le v družbi, kamor pa je le redkokdaj zahajala. V slutnjah jo je podpirala bolehavost, posebno neka želodčna živčna bolezen. Za javno življenje se je malo zanimala. Najrajši je občevala z urednikom „Dom in Sveta“, dr. Fr. Lampetom, s katerim sta si že več let dopisovala o raznih literarnih vprašanjih. Zato jo je smrt tega njenega najboljšega prijatelja in svetovavca dné 24. septembra l. 1900. globoko presunila. Spomladi l. 1901. je zopet bolehalo, koncem majnika pa je obolela za močno pljučnico. Ker je bil ves njen organizem, posebno živčevje, zelo oslajbljen, ni bilo upanja, da bi okrevala, in dné 1. junija 1901. zjutraj ob šestih je izdihnila svojo blago dušo . . . Bila je stara šele 47 let. Tista bridka usoda toliko slovenskih literatov, da so morali v najboljših letih zapustiti dolino solz . . .

Toliko ob kratkem o zunanjih življenjskih razmerah Pavline Pajkove. Preidimo zdaj k njenim spisom!

* * *

Mnogi pisatelji povesti ali dram so bili v začetku samo liriki. To je naravna prikazen; kajti mlad človek, v katerega srcu se porajata prva radost in bol, čuti pred vsem potrebo, da izraža svoja čuvstva tako, kakor mu pač vró iz duše. In taki refleksi njegovega čuvstvovanja so lirične pesmi. — Tako je bilo tudi pri Pavlini Pajkovi. Od l. 1872. do 1877. je bila pesnica; pozneje je pésnila le, kadar je prilika nanesla. Dasi je že l. 1873. v podlistku goriške „Soče“ objavila dva neznatna sestavka, „Prva ljubezen“ in „Ženska v družini“, pred širše slovensko občinstvo je stopila šele l. 1874. z objavljanjem prvih svojih pesmi v mariborski „Zori“. Prvenci Slovenke P. D. — tako se je takrat podpisovala — so zbujali mnogo pozornosti, posebno ker je v oni

dôbi večini našega ženstva slovenščina še veljala za jezik kmetic in dekel, in so bile slovenske pisateljice zelo nenavadna prikazen. Večino svojih pesmi je Pavlina objavila v „Zori“, l. 1878. pa jih je zbrane izdala v Mariboru¹⁾. Še popolnejša je izdaja v I. zvezku „Zbranih spisov“ (Celje 1893).

Učeč se slovenščine je postala Pavlina Pajkova pesnica. Deklamovanje in čitanje Prešernovih in Stritarjevih pesmi je osemnajstletno dekle vzpodbudilo, da je sama začela ubirati strune. Poezije teh dveh pesnikov so naredile tak vtis na njo, da jih je znala večinoma na pamet in jih je pogostoma izprehajaje se po domačih vrtovih deklamovala. Zato se kaže v njenih poezijah vpliv imenovanih pesnikov, posebno Borisa Mirana, čigar pesmi so manj krepke kakor Prešernove in mehki ženski naravi prikladnejše. — Pavline Pajkove pesmi so skoro vse tožne vsebine. Njena boleost pa ni namišljena in sanjava, ampak resnična in izvira iz njene nenavadno občutljive narave ter iz žalostnih razmer in dogodkov njene mladosti. Ni svetobolje, kar nam razodevajo njene pesmi, ampak pesnično lastno gorjé. Kajti Pavlina Pajkova je kot pesnica povsem subjektivna; svetovne bête tedaj še ni dosti poznala, ker se je gibala le v ožjem krogu in ker njena izobrazba ni bila temeljita — dovršila je le ljudsko šolo v nekem zasebnem zavodu v Gorici. — Štiri čuvstva so predmet njenim pesmam: žalost, ker je sirota, bol in slast ljubezni, domovinski in materinski zanòs. Prvo čuvstvo opeva najlepše „Milih pokojnikov dan“:

Zvonovi resno, čuj, pojó,
obok nebesni vidi se temán,
z zemljo praznuje i nebó
pokojnih dan.

Otožen dnes je vsak obraz,
in mokre mnogotere so oči,
v srcé pa nam šepeče glas:
Prah boš i ti!

Molčé se množica podá
na tihi kraj, premnogim srcem svet;
tam z dragími jih moč duhá
jedini spet.

¹⁾ „Pesni P. Pajkove.“ Maribor 1878, str. 75.

I jaz mej ljudstvo se vvrstim,
morilna bol ker dnes mi v prsih tli:
Dva groba videti želim,
ki tu jih ni.

Oh, daleč spavata obá,
na koja misel mi izvablja jok;
za njiju sveti grob ne zná
ubog otrók.

V kapelico mrtvaško jaz
sirota zapuščena pobežim,
da tam si razvedrim obraz,
se tam vmirim.

Kako preprosto, a globoko je tu izražena bridka bol zapuščene sirote!

Najlepše poezije Pavline Pajkove obsega venec enajsterih pesmi, ki je naslovljen „Materini glasovi“. Vsak verz nam priča o iskrenosti in plemenitosti najmanj sebične ljubezni — materinske. Denimo sém pesem IV.:

Brez solnca cvetica ne more živeti,
brez matere dete je ravno takó:
Cvetica brez solnca bi jela medleti,
brez mene sahnílo bi tvoje teló.

Oj ljubo življenje, ki daješ dolžnosti
tak svete in vzvišene materi mi,
otroka da ljubim, v srcé pa kreposti
beseda njegovo da moja sadí.

Življenja prej svojega nisem ljubila,
zdaj tebi na ljubo cenim nje samó,
in svoje bi rada zdaj dni podvojila,
da zlega očuvam te, dete ljubó!

Jaz čuvala bom te, pred svetom te krila,
strupéni da dih te njegov ne vmorí,
korake jaz tvoje bom šibke vodila,
dok smeš ti zaupati v lastne moči.

Le rasti, otroček, da upanje moje,
ki jasno kot zvezda žarí mi v srcé,
ne vgasne mi, želje izpolnim da svoje,
prej nego me večne objamejo tmé!

Med ljubavnimi pesmami je najduhovitejša „Porod ljubezni“: Dve kaplji jutranje rose prirosita na razcvelo rožo in se vtopita druga v drugi. Tako se užiga ljubav v dveh prej si tujih bitjih, katerih duši se združita. Žal, da je pesem — sonet — po obliki pomanjkljiva!

Najmičnejše izmed rodoljubnih pesmi so štiri gazele. Mogočno gibanje slovanskih narodov proti turškemu nasilstvu je tudi Pavlino Pajkovo navduševalo. Zložila je odo

„Pozdrav novemu letu“ („Zora“ 1877) in dvoje epičnih pesmi — edini te vrste —: „Ranjeni Črnogorec“ in „Prvi križ na turškem polju“. Drugače se ni zanimala za politiko, ne za svetovno ne za domačo.

Pesmi Pavline Pajkove se odlikujejo po pristnem čuvstvovanju in nežni naivnosti; tudi ne manjka v njih duhovitih prispodob; a kazí jih pogostoma neka okornost in trdost jezika. Vidi se, da slovenščina ni bila pisateljčin materni jezik. Naučila se ga je z občudovanja vredno pridnostjo, a premalo je imela prilike občevati s preprostim narodom, kjer bi bila črpala iz neizmernega bogastva narodne govornice in se povzpela do one sigurnosti, katere si ne moremo pridobiti s samim branjem knjig.

* * *

Vsebolj kot v pesmih, ki so bile njeni literarni prvenci, pa je razvila Pavlina Pajkova svoj bogati talent pri spisovanju prozaških spisov: povesti, novel, romanov. Tu je ustvarila dovršenih del stalne vrednosti.

O d l o m k i ž e n s k e g a d n e v n i k a („Zora“ 1876) so prvi prozaški spis Pavline Pajkove. V obliki dnevnika nam pripoveduje nežno ljubezen mladega dekleta, sirote Irme, do ubožnega mladeniča Česlava, ki je vzor kreposti in moške značajnosti. Tudi on ljubi Irmo, a ne more osrečiti nje in sebe. Njegova mati je namreč imela strica, ki je umiraje oporočil vsem svojim nečakinjam izdatno premoženje, a pod tem pogojem, da vsaka izmed njih, ako se omoži, posveti cerkvi svojega prvorojenega sina. Tudi Česlav je prvorojenec; svojo mater, revno vdovo, bi pripravil ob kruh, ako ne bi postal duhovnik. Zato se odpové Irmi in vstopi v semenišče. — Irma v tej povesti je pisateljica sama. „Odlomki ženskega dnevnika“ so nekak njen dnevnik, povest iz lastnega življenja, polna liričnih mest in otožnih premišljevanj. Pisateljica je mojstrsko naslikala svoje tedanje dušno stanje in razmere svoje okolice. — Marsikdo utegne reči, da sentimentalne povesti à la „Odlomki“ niso več času primerni. A pomisliti moramo,

da je takrat vlekel Stritarjev „Zorin“, in pa da mehka ženska duša tudi že sama po sebi nekako išče podobnih sujetov. — „Odlomki ženskega dnevnika“ so nekaka samoizpoved pisateljčina, v kateri pripoveduje le o tem, kar je sama čutila. Povesti, v katerih nam ne opisuje samo lastnih dušnih bojov, ampak življenje sploh, kakor ga je opazovala krog sebe, je začela spisavati šele pozneje v Brnu, l. 1880. Od takrat naprej skoro ni preteklo leto, da ne bi bila katera njena povest zagledala belega dne. Bila je izredno plodovita pisateljica: objavila je osem novel, šest romanov in sedem povesti iz narodnega življenja; tri povesti pa doslej še niso bile objavljene.

Prva novela iz njenega peresa je „Roka in srce“, spisana l. 1880. v Brnu, tiskana v „Kresu“ l. 1881. in v II. zvezku „Zbranih spisov“. Vsebina ji je sledeča: Premožni baron N., oče peterih otrok, je zaigral na borsi 50.000 gld. Ker nima toliko gotovine, si izposodi svoto pri markizu Konradu, uglednem bogatašu. Ta obišče barona, se zaljubi v osemnajstletno živahno Melito in prosi njene roke. A Konrad ni več mlad, in njegova zunanost ni prikupna. Zato se ga dekle brani; no, končno se dá pregovoriti in privoli v to zvezo, s katero reši starše iz hudih gmotnih skrbi. Poročita se; a ker Melita ne čuti do Konrada nikakega nagnjenja, je zelo nesrečna in se mu kaže naravnost sovražno. Markiz jo ljubi vroče in si izkuša pridobiti njeno ljubezen; a ko vidi, da ostane njeno srce mrzlo, se ohlajajo tudi njegova čuvstva zanjo, in drug drugemu se odtujujeta vedno bolj. Pri tem trpi markiz hudo; loti se ga globoka pobitost, vsled katere težko zbolí. To vznemirja Melito; ko spozna, koliko je moral markiz trpeti vsled njene hladnosti, se zbudi v nji sočutje do soproga; izkuša se z njim sprijazniti. Ta jo začetkom užaljen zavrača, končno se pa spravita, in obenem z zdravjem vzcveti markizu srečno življenje ob strani ljubeče žene, ki mu je sedaj poleg roke podarila tudi srce. — „Roka in srce“ je Pavline Pajkove najboljša novela. Duševni

boji markiza in Melite, nasprotje med obema in končni prevrat v njih medsebojnem razmerju, vse to je krasno opisano. Tu ni nič neverjetnosti in slučajnosti; dejanje se razvija neprisiljeno in psihologično pravilno. Da so junaki te povesti plemenitaši — kar ni ravno v prilog noveli — kaže še vpliv starejših romanopiscev, ki so iskali zanimivih zapletkov le v življenju takozvanih „višjih krogov“.

Kmalu nato je napisala novelo „Blagodejna zvezdica“ („Kres“ 1881, „Zbrani spisi“ I. zv.) sledeče vsebine: Sirota Ada stopi v službo tovarnarja Bertholda kot družabnica njegovemu hromemu sinu Oskarju, kateremu streže z vso požrtvovalnostjo. Pri-dobi si ljubezen najstarejšega sina Bruna, resnega in značajnega moža, ki se z njo poroči. Tako je Ada prisijala kot nekaka „blagodejna zvezdica“ tovarnarjevi rodbini. — Povest je lahkotno izpeljana; manjka ji skoro celoma večjih psiholoških konfliktov; očitno nam kaže, kako je bivanje v obrtni stolnici moravske dežele razširilo obzorje pisateljici, ki je imela dostikrat priliko občevati v krogih tovarnarjev.

Najobsežnejša novela Pavline Pajkove je *Ma č e h a* („Kres“ 1882, „Zbr. spisi“ II. zv.). Vdovec nadzornik Filip se oženi na smrtni postelji z Evfemijo, vzgojiteljico svoje sedem-najstletne hčerke Elze, da bi otrok ne ostal sirota. Elza se zaroči v nekem kopališču, kamor je spremila prijateljico, z mladim doktorjem Arnoldom Bodanskim, kateremu prija dekletova ljubka porednost in trma. Ženin pride v mesto, da se predstavi bodoči taščici, a tedaj spozna v nji — svojo nekdanjo nevesto! Pred leti se je bil Arnold kot vseučiliščnik seznanil z Evfemijo, ki je živela pri svoji materi. Njen oče je bil vsled konkurza obubožan trgovec, ki se je bil kot begunec odtegnil oblasti. Živel je odtlej sam za-se pod tujim imenom kot kupčijski mešetar. Kadar pa je nastopila noč, je hodil obiskavat svojo rodbino. Arnold ga je videl neki večer, kako se je utihotapil v Evfemijino stanovanje, kar ga je silno razljutilo. Ker mu ni bila nevesta nikdar povedala o

usodi svojega očeta, je smatral neznanega moža za Evfemijinega ljubimca, jo obdolžil nezvestobe in jo užaljen zapustil. Ko se snideta Evfemija in Arnold zopet po tolikih letih, mu Evfemija razloži nekdanjo zmoto. Obljubita si, da hočeta Elzi molčati o nekdanjem znanju. A stara ljubav se oglasi zopet v Arnoldovem in Evfemijinem srcu. Arnold postaja hladen do Elze, ki vsled tega mnogo trpi. Tudi Evfemija prebije hude srčne boje; končno težko zbolí. Tedaj jo obišče Arnold, in obljubita si vnovič ljubezen. Elza se odpove Arnoldu, in nje prejšnji ženin postane mačehin soprog. Elza pa se poroči s skromnim Pibrom, ki jo je že več let čestil, a ona ga je kot plahega zaljubljenca in nerodnega kavalirja zasmehovala. —

Po vsebini je ta povest najzanimivejša od vseh novel Pavline Pajkove; v tehniki pa zaostaja za prej imenovanimi. Zapletki so duhovito izmišljeni, a niso vedno srečno razvozlani. V noveli je marsikatera neverjetnost, posebno ta, da Evfemija niti ne ve, kako je ženinu njene pastorkine ime. Razmerje med Elzo in Arnoldom je malo prisrčno; da se pa bistroumna in šegava Elza končno poroči s Pibrom, ki je risan kot pravo duševno revše, je naravnost neutemeljeno in nasprotuje njenemu značaju. — Lepo nam opisuje pisateljica Elzinega strica, vrlega dekana Grego, ki vzprejme pod gostoljubno streho bolno Evfemijo. Dekanov dom je pristna slika Trstenjakovega župnišča v Starem trgu, katerega se je pisateljica rada spominjala.

L. 1882. je nastala sentimentalna novelica „Pripovednik v sili“ („Kres“ 1883, „Zbr. spisi“ II. zv.): Oskrbnik starega gradu pripoveduje o komtesi Vandí, ki je nekoč tu stanovala. Ker jo je bil zapustil zaročenec Raul, je zbolela od žalosti. Pred smrtjo dá poklicati nezvestnika, mu odpušča ter ga roti, naj ljubi svojo ženo, s katero je prej živel v razdoru. — Hiranje vsled srčnih ran je motiv, ki se v spisih Pavline Pajkove prepogostoma ponavlja. Umirajoča komtesa, ki prosi nezvestega ljubimca, naj ljubi zapeljivko, je ženska nenavadne blagosti. Vse-

kakor spoznamo iz te povesti, kako je bila pisateljica prepričana o plemenitosti ženske ljubezni.

Povsem drugačen je značaj novele „Očetov tovariš“ („Kres“ 1884, „Zbrani spisi“ II. zvezek): Upokojeni polkovnik Klavž, oče enajstih otrok, je vojak od pete do glave, mož-poštenjak, a silno osoren in pedantičen. Zato se ga otroci bolj bojé, kakor ga ljubijo. Njega obišče za nekaj časa tovariš major Rudolf pl. Grom. Otroci pričakujejo kako „starino“, a začudijo se, ker je gost dosti mlajši od očeta in pri tem zelo ljubezniv, tako da se kmalu vsem prikupi. Grom se zaljubi v Silvijo, Klavževo sedemnajstletno hčerko, ki ga je očarala s svojo nežno naivnostjo. Kmalu nato se poroči „starina“ Grom s Silvijo. — Ta novela je pravi bijou, polna humorja, kakor nobena druga povest Pavline Pajkove; posebno navna veselost in šegavost otrok je mično opisana. Saj je imela pisateljica živ zgled takega rodbinskega življenja: Strogi Klavž je verna slika njenega strica Matija Doljaka v Solkanu, v čigar hiši je pisateljica v družbi brata in sester, bratrancev in sestričen marsikatero hudomušno nakalila.

Doslej imenovane novele so nastale v kratki dōbi od l. 1880. do 1883.; v poznejših letih se je Pavlina Pajkova bavila največ s spisovanjem romanov in povesti iz narodnega življenja. L. 1894. je nastala novela „Igra s srečo“ (Drag. Hribarjev „Narodni koledar“, Celje 1895): Lepo Danilo občuduje ves moški svet, posebno jo časti galantni Dragotin. A ona se zanj ne zmeni dosti, bolj jo zanima Danilov prijatelj, dr. Čvrst, resen, suhoparen mož, ki se ji ne laska kakor drugi. Ona se mu izkuša prikupiti in ga res pridobi záse. Čvrst se z njo zaroči, a ona se hoče ob njegovi strani tudi z drugimi moškimi zabavati. S tem soproga tako razžali, da jo zapusti. Zastonj se kesá, da se je frivolno igrala s srečo. — Dobro prikazuje pisateljica, kako se koketnost sama kaznuje. Drugače pa ima ta novela dokaj hib: Neverjetno je, da Danila še na večer svoje zaroke venomer pleše z Dragotinom

in svojega ženina samega pušča. Epizoda, kako reši dr. Čvrst Danilo iz vode, kamor je padla iz čolniča, in kako se od tedaj bolj zanima za koketko, je pravcat *deus ex machina*, ki je povesti le v kvar.

Pod vtisom večdnevnega bivanja v Bovcu pod Predilom je napisala pisateljica „Planinsko idilo“ („Knezova knjiž.“ 1895): V slovenskem trgu ob Soči živi poštar z ženo in z nečakinjo Alenko, katero je pohčeril. Tja pride na letovišče ogrski magnat Veranič, kateremu je nezvesta žena Adrijena, nekoč sloveča igravka, zbežala v Ameriko. Ta nesreča mu je zastrupila življenje, in v vsaki ženski vidi le izrodek človeštva. Veranič se seznanil z Alenko, občuduje nje nedolžnost ter blagost srca, in obup se umika ljubezni do tega preprostega, nežnega dekleta. Zaroči se z Alenko, ker misli, sodeč po raznih poročilih, da mu je žena v tujini že umrla. A ravno tedaj dobi naznanilo, da še živi. Zapustiti mora Alenko, a obljubi ji večno ljubezen. Črez nekaj let mu umre žena, in tedaj zasnubi Alenko, ki je, Veraniču zvesta, prebila bridka leta ločitve. — Naslov „Planinska idila“ je opravičen; živo slika pisateljica lepoto slovenskih planin, katerih nežna hčerka je Alenka. V idili ljubezni med Veraničem in Alenko pisateljica dokazuje, kako preraja in prestvarja možskeptika ljubezen do čiste deve. Povest, katero vseskozi preveva poetiški duh, je psihologično dobro izvršena, četudi igra slučaj v nji preveliko ulogo. „Planinska idila“ je za „Roko in srcem“ in „Očetovim tovarišem“ najboljša novela Pavline Pajkove.

Zadnja novelica Pavline Pajkove je „Uslišana“ (spisana l. 1897., objavljena v „Dom in Svetu“ l. 1900): Sirota Nadica, rodem Ljubljancanka, živi na deželi pri svojem stricu in njeni sestri. Ker ji življenje na kmetih ne ugaja, si želi izpremembe. Zato ji svetuje kuharica, naj se omoži; da pa dobi primernega ženina, naj opravi devetdnevno pobožnost sv. Ani na čast. Nadica jo uboga in postavi svetnici oltarček. Nekaj dni pozneje pade pri vožnji s kolesom tako nesrečno, da si izvije roko. Za dalje časa

je priklenjena na bolniško posteljo. Obiskuje jo dan na dan mlad zdravnik, ki se zanima za ljubeznivo bolnico. Nadica ozdravi, zdravnik pa postane njen ženin, in tako je Nadica — uslišana. — Povest je mikavno pisana in ima v sebi dosti humorja; junakinja Nadica je pa včasih prenaivna.

Toliko o novelah Pavline Pajkove, ki so mnogovrstne glede vsebine in se jim pozna, da je njih pisateljica opazovala življenje različnih krogov in stanov, četudi je najrajši opisovala znane ji osebe in kraje.

* * *

V prvih letih svojega bivanja v Brnu je razvila Pavlina Pajkova nenavadno literarno delavnost; takrat je nastal poleg petih novel tudi njen prvi roman „Arabela“ („Kres“ 1885). Vsebina mu je tá-le: Židovski tovarnar Karpeles v nekem mestu na Moravskem je zadolžen; zato nagovarja svojega sina Samuela, naj se zaroči z Arabelo, osirotelo nečakinjo Karpelesovo, ki ima 100.000 goldinarjev premoženja. Arabela ne mara mladeniča, ker ne čuti nagnjenja do njega in ker se ji studí Karpelesovo prilizovanje, ki izvira iz pohlepnosti po nje premoženju. V Karpelesovi vili stanuje stari Waldeck s soprogo in sinom - profesorjem. Poslednji se bavi le z zvezdarstvom in ne občuje z nikomur. Večkrat srečava na hišnem vrtu Arabelo; izprva jo prezira, nekoč pa se zaplete v pogovor z njo in se ne more dosti načuditi, ko mu razodene, da je navzlic svojemu bogastvu nesrečna, ker nima človeka, ki bi jo resnično ljubil; vsi ji dvorijo le zaradi njenega imetja. Waldeck se zanima vedno bolj za plemenito dekle, in tako nastane iskreno prijateljstvo med obema sorodnima dušama. A nepričakovano nastopi katastrofa v Karpelesovi hiši. Arabela je bila slučajno izvedela, da stanuje v podstrešju vile blazna žena, kateri nosi vrtnarica potrebne hrane. Arabela obiskuje odslej večkrat revico, ki govori vedno o nekem svojem otroku, katerega so ji bajè vzeli. Karpelesova žena izve o teh posetih in ukaže brez Arabeline vednosti blazno ženo prenesti v

„Dom in Svet“ 1902, št. 6.

klet. A tudi tu jo najde Arabela. Kmalu nato umrè blazna žena; ob njeni smrtni postelji stoji Arabela, katero je bila poklicala vrtnarica. Preminoli hoče iz rok vzeti šopek listin, katerega je ona tiščala na prsih —, a v istem hipu prihití Karpelesovka, ki je bila že izvedela o smrti blazne žene, iztrga burno Arabeli listine iz rok in ji zakliče prezirljivo pomembne besede: „To je bila tvoja mati!“... Tako je Arabeli jasna uganka njenega rojstva. Njena mati je bila Karpelesova sestra, ki se je bila brez dovoljenja sorodnikov poročila s kristjanom. Zato je bil Karpeles pozval njenega soproga na dvoboj, v katerem ga je ustrelil. Arabelina mati je od žalosti zblaznela, Arabelo, ki je bila že krščena, pa je vzel Karpeles k sebi in jo vzgojil v židovski veri. Kmalu po smrti Arabeline matere falira Karpeles in se v obupu ustrelí, Samuel pa pobegne z gotovino. Arabela, po rojstvu že kristjanka, se dá poučiti v krščanskih resnicah in se poroči z Waldeckom, ki je prvi z njo iskreno sočuvstvoval in si tako pridobil njeno ljubezen.

„Arabela“ je najboljše delo Pavline Pajkove. V nobeni njenih povesti se ne druží v toliki meri zanimivost dejanja s spretnostjo v pripovedovanju in s skrbnim risanjem značajev. Pavlina Pajkova je vedno simpatizirala s sirotami, saj ji je bila njih usoda predobro znana. Tako je tudi glavna junakinja tega romana pomilovanja vredna sirota, kateri ne manjka zemskega blagá, pač pa onega, brez česar je človeško življenje bedno in nesrečno, ljubezni in sočutja. Da je največja nesreča, ne biti ljubljen, da je življenje brez ljubavi duševna smrt, to nam je hotela Pavlina Pajkova v „Arabeli“ naslikati. Zato se ji je Arabelin značaj izborno posrečil. Tudi Waldeckov duševni prevrat je zanimivo in psihologično verjetno opisan; škoda le, da je Waldeck — profesor, ker nas nehoté spominja raznih profesorskih karikatur po nemških humorističnih listih; sploh je Waldeckova prvotna odljudnost nekoliko pretirana. — Židovsko življenje, ki ga je pisateljica na Moravskem

mного opazovala, slika v tem romanu z živimi barvami; v teh spisih je dosti komike, a še več tragike. Židov v „Arabeli“ ne postavlja ravno v ugodno luč, dasi jim za svojo osebo ni bila sovražnica, ampak je celo z nekaterimi židovskimi rodbinami v Brnu prijazno občevala.

L. 1895. je izšel v „Ljubljanskem Zvonu“ „Roman starega samca“. To so črtice iz življenja mladega Slovenca, ki je študiral na Dunaju zdravilstvo, si pridobil doktorsko diplomu in se naselil v malem mestu. Nekoč ga pozove gospodar bližnje graščine kot domačega zdravnika za nekaj mesecev na svoj grad, ker mu soproga že dalje časa boleha. V gradu se zaljubi junak romana v krasno Hortenzijo, graščakovo sorodnico, ki s svojo materjo streže bolnici. Izvoljenko svojega srca smatra za vzor dekleta — a čaka ga kruta prevara. Hortenzija hoče graščakinjo umoriti, da se potem poroči z bogatim graščakom! Zato njena mati, kadarkoli more, strahuje in razburja slabotno ženo, in ko nastopi kriza, jo izkuša Hortenzija s premočnim zdravilom zastrupiti. Zdravnik še v pravem trenutku prepreči zlobno namero in razkrinka hinavko. — Od tedaj se je zdravnik odločil ostati samec. — Ta povest je med vsemi romani Pavline Pajkove najbolj pomanjkljiva. Sužet ni srečno izbran, Hortenzija in nje mati sta skoro neverjetno satanska značaja. Obširno pripovedovanje o dijaškem življenju „starega samca“ je nepotreben uvod romanu.

Isto leto je nastal roman „Spomini tete Klare“ („Dom in Svet“ 1895). Klara je hči posestnika v malem mestu — pisateljica opisuje Celje, kjer je takrat prebila počitnice. — Tja pride letoviščnik Odilo, resen, blag mladenič, ki si pridobi Klarino ljubezen. Zaročita se, in ženin odpotuje za nekaj mesecev. Tedaj dobi od Leontine, ljubosumne koketke, pisma, v katerih le-ta črni Klaro, češ da mu je nezvesta in da ima znanje z nekim poročnikom. Odilo verjame natolcevanju in je ves obupan zaradi prevare. Tedaj se mu zna zvita Leontina prikupiti in ga ujame v svoje zanke. Odilo se

poroči z Leontino, a kmalu spozna svojo zmoto in izprevidi, kako hinavska in zlobna je ta ženska. Od žalosti jame hirati; na smrt bolan pride v ono mestece, kjer biva Klara, ki mu je še vedno srčno vdana. Veli jo poklicati k sebi in jo prosi odpuščanja, ker je bil verjel Leontininemu natolcevanju. Klara mu odpusti, in on umrje. — Junakinja tega romana, rahločutna Klara, je idealna prikazen. Prebila je v mladih letih hude srčne boje, ki so ji utrdili značaj in ublažili srce. Manj ugaja Odilo, ki je premalo moža. — „Spomini tete Klare“ so izmed najbolj mikavnih povesti Pavline Pajkove.

L. 1896. je izšel v „Ljublj. Zvonu“ roman „Dušne borbe“. Mlada duhovita Feodora se je brez prave ljubezni poročila s starim učenjakom Emerihom, ki živi samo knjigam in se pri tem malo briga za ženo. Ona čuti vsled tega duševno praznoto; hrepenenje njenega mladega srca je neutešeno. V tem dušnem stanju jo najde mladi, prikupni Franjo, Emerihov brat. Med sorodnima dušama vzplamti ljubezen. Bojujeta se zastonj proti nevarnemu čuvstvu, katero jima vedno bolj pretresa srce, in mnogo trpita v tem boju. Slednjič Franjo spozna, da more le ločitev celiti rane; zato odpotuje in upa tako zadobiti sebi in Feodori srčnega miru. — Deset let pozneje umrje Emerih. Feodora je prosta, in Franjo jo zasnuje eno leto po bratovi smrti. A Feodora ga odkloni in mu obljubi ostati le zvesta prijateljica.

V tem romanu je prav mojstrsko naslikan srčni boj sorodnih duš, ki premagujeta hudo strast in ne stopita na opolzlo stezo greha. V takem premagovanju najslajših čuvstev — Nemeč to imenuje „Entsagung“ — je po pisateljičinem mnenju ženska bolj heroična kakor moški. Franjo misli, da je z Emerihovo smrtjo vsaka ovira njuni združitvi odstranjena; a Feodorina tenkočutnost se protivi zavesti, da je bil rajnki sprog njeni sreči na poti; zato odbije Franjevo snubitev in se noče pregrešiti niti nad spominom Emerihovim. Ravno s tem se izkaže Feodora kot žena vzvišene, dasi nenavadne plemenitosti.

V istem letu je Pavlina Pajkova objavila apologetični roman „Judita“ („Dom in Svet“ 1896). Vsebina mu je sledeča: Judita, hči zblaznelega ruskega nihilista, živi z očetom in z mačeho v nekem trgu na Slovenskem. Ko ji ljubljeni oče umrje, je neutolažljiva; saj je izgubila edinega človeka, katerega je ljubila. Kmalu potem jo najde Viljem, učitelj sin, na očetovem grobu in jo tolaži, pripovedujoč ji, da se s smrtjo ne konča naše življenje, ker se onkraj groba spet vidimo z rajniki. Judita, ki je bila od mačehe vzgojena v brezboštvo, posluša strmé mladeničevo pripovedovanje, katero se ji zdi kot neverjetno, čarobno razodetje. Od onega dne občuje Judita z Viljemom, ki jo polagoma odvrta od brezverstva. Judita se čuti polagoma vso prerajeno, in hvaležnost se izpreminja v nežno nagnenje do mladeniča. V tem pride k mačehi njen brat, neizobražen sirovež, in oba skleneta z Judito pobegniti. Judita se brani te družbe, a ko jo hočeta prisiliti, zbeži obupana s samokresom na očetov grob, da se ondi ustrelji. Tedaj pa se spomni Viljemovega pripovedovanja o večnem življenju, o pravičnosti in modrosti Vsemogočnega — in vrže samokres v stran. Ta se sproži in rani Judito. Bolnico vzprejme učitelj pod streho; tu ozdravi in se poroči z Viljemom.

Ost tega romana je obrnjena proti ateizmu, ki jemlje človeku najslajši up v lepše posmrtno življenje, kjer ni solzâ in krivic, kjer najdemo povračilo za bridkosti na zemlji. Ateizem žene nesrečnika v obup in mu stiska celo orožje v roko, da postane samomorivec. Krasno nam opisuje pisateljica v tem romanu tešilno moč vere, ki je zvezda rešiteljica obupanim srcem.

Najobsežnejši roman Pavline Pajkove so „Slučaji usode“ („Slovanska knjižnica“ snopič 65—68, Gorica 1897, str. 343). Glavna junakinja mu je Malvina, hči uradnika Vincenca pl. Kolarja, kateri živi s svojo veliko rodbrino v tesnih razmerah. Poročila se je Malvina na prigovarjanje staršev z Leopoldom, baronom N., baje uglednim možem, ki se pa kot soprog kmalu odlikuje po svoji

sirovosti nasproti ženi. Igral je na borzi s poneverjenim denarjem, izgubil pri tem 50.000 gld. in nato pobegnil, zapustivši soprogo z detetom v največji sramoti. — Malvina gre v Gradec, kjer ima njen mož bogatega strica; tega prosi podpore. A skopuh jo odpravi z malo svoto, in Malvina, kateri je dete umrlo za prehlajo, se mora živiti z ročnim delom. Črez nekaj časa vzprejme službo družabnice neke stare vdove na tirolskem gradu Rauhenstein. Tu ima mirno, prijetno življenje. — Pastorek graščakinje, z imenom Otmar, je že več let na potovanju. Ker ga je koketna hči sosednjega graščaka, Avrelija, kruto prevarila, išče utehe na tujem, potujoč brez pravega zmisla in zabavajoč se po zgledu raznih brezposelnih bogatašev. Sredi neke veselice na gradu Rauhenstein se vrne domov in se seznanja z Malvino. Že pri prvem pogovoru zbuja mladi mož zanimanje v Malvini, katera vidi v njem globoko pobitost, znamenje, da je mnogo trpel. Od tega dne počenši se Malvini dostikrat ponudi prilika, da občuje z Otmarjem. Vedno bolj je prepričana, da je Otmar človek blagega srca. A tudi Otmarju prija Malvinina družba. Ker je čutil, da ga umeva, ga je vleklo k nji „ono prvo nežno hrepenenje po sočustvu, katerega je njegova mlada duša toliko pogrešala“. Tako ga je Malvina polagoma „iztrgala iz nečastnega životarenja in ga privela na pravo pot življenja“. Otmar, ki misli, da je Malvina vdova, ji razodene svojo ljubezen, a ona, ki ne vé, ali Leopold še živi ali ne, mu odvrne, da mu ne more postati soproga, zakaj — tega ne pove. — Kmalu nato pride v graščino Otmarjev služabnik, mulat John, katerega je bil Otmar s svojega potovanja privedel v Evropo. John je bil še spremil nekatere Otmarjeve sopotnike in se je šele zdaj oglašil pri svojem gospodarju. Malvina spozna v Johnu — svojega soproga Leopolda, ki se je pod tako krinko umikal maščujoči roki postave! Nekega večera ga najde Malvina samega na vrtu; ogovarja ga prijazno, a on zahteva sirovo od nje stotak, da pobegne; kajti ne čuti se varnega v tej deželi. Ona mu obljubi,

da mu hoče drugi večer ob isti uri prinesiti zahtevano svoto. John se je znal s svojo ljubeznjivostjo in zanimivim pripovedovanjem vsem na gradu prikupiti, posebno koketni Avreliji. Ko ta zapazi, da gre John zvečer na vrt, hiti tudi ona tja, da bi se ž njim pogovarjala. John jo sreča in jo ogovori, misleč, da ima Malvino pred seboj. Ko pa spozna svojo zmoto, ki utegne biti zanj usodna, hoče Avrelijo zadaviti. Ta zavpije na ves glas. Ljudje prihité, John zbeži in se ne daleč od Avrelije ustrelí. Ko prihitita Otmar in Malvina, preklinja umirajoči samomorivec svojo ženo, češ ker mu ni o pravem času prinesla denarja. — Tako postane vsem jasno razmerje med Malvino in Johnom. Graščakinja je vsled tega silno razburjena, in nekaj dni pozneje jo zadene kap. — Posestvo je zdaj last nje sina Otmarja, ki zasnubi Malvino. A ona se mu odpove, rekoč: „Meni zadostuje spomin na vas in pa zavest, da mi je vaša duša udana.“ Ona ga ljubi, pa „vendar ji vest ne dopušča, da bi si privoščila te blažene sreče. Njegovo cvetočo mladost je imela vedno pred očmi“ — bila je namreč starejša od njega — kakor ima pred očmi svojo nesrečo, ki je nekaj Mene-Tekel, pred katerim se grozi nje tenkovestna duša. Njega užalosti njena odpoved; zato odpotuje in ponuja posestvo na prodaj. Čemu bi mu bilo, ako mu sovražna usoda brani, ustanoviti si rodbinsko srečo? A nalašč zahteva previsoko svoto za posestvo, da bi ne bilo dobiti kupca in da bi še nadalje Malvina ostala v gradu in gospodinjala namesto rajne graščakinje. — Skoro je preteklo leto po teh dogodkih, ko umre Malvinin skopi stric v Gradcu, in postane ona edina dedinja njegovega ogromnega premoženja. S tem denarjem hoče kupiti Otmarjevo graščino; piše mu, da se je našel kupec. On pride na grad; tedaj mu razodene Malvina svoj sklep, obenem pa pristavi, da bi si z gradom vred prisvojila rada tudi njega

— gospodarja. Ljubezen do njega je premagala vse prejšnje pomisleke. Otmar je presrečen in se poroči z Malvino.

Junakinja Malvina je žena, ki je v najhujših borbah življenja ohranila svoj idealizem in rešila še drugega nesrečnika, Otmarja, iz pogubnega vrtinca obupa. Malvina hrani najžalostnejše spomine na svojega nečloveško sirovega soproga Leopolda in ljubi s tem večjo gorečnostjo Otmarja. Zato je neverjetno, da se brani po Leopoldovi smrti Otmarja. Ako je preverjena o njegovi ljubezni, zakaj dvomi, če ga more osrečiti, samo zaradi tega morda, ker je starejša od njega in ker jo je doslej preganjala usoda? In zakaj ga potem sama zasnubi, ko podeduje premoženje od strica in postane čez noč bogata? Tukaj je očitna hiba v opisovanju Malvininega značaja. Pavlino Pajkovo so večkrat — in po vsej pravici — imenovali slovensko Marlitt. Kakor ta sloveča nemška pisateljica, riše tudi Pavlina Pajkova ženstvo kot zelo vzdržljivo in rezervirano nasproti moški ljubezni. Ta vzdržljivost je umestna, kadar jo zahteva ženska sramežljivost in krepost, a pri Malvini je nemotivirana. — Dobro so slikani Otmar, Avrelija in graščakinja, Leopoldov značaj pa je preveč satanski. — Nekateri prizori so naravnost mojstrski, n. pr. Malvinin poset pri stricu. Sploh je roman bogat najraznovrstnejših položajev in duhovitih dialogov. A dasi je roman zanimiv po vsebini in dobro izvršen v posameznih delih, ga vendar kazi napaka, katero pove že njegov naslov: v njem prevladujejo — slučaji. Glavni junaki se nam kažejo le kot igrače usode, namesto da bi edino njihov značaj in volja vsepovsod odločevala. To je glavni vzrok, da zaostajajo „Slučaji usode“ za drugimi večjimi romani Pavline Pajkove, kakor so „Arabela“, „Spomini tete Klare“ in „Dušne borbe“, in da ne odgovarjajo zahtevam modernega romanopisja.

(Konec.)

Pavlina Pajkova.

Literarna študija. — Ob obletnici pisateljčine smrti spisal **Milan Pajk**.

(Konec.)

Romani in novele Pavline Pajkove imajo nekak mednarodni značaj; saj je življenje gosposkih krogov, katero pisateljica v romanih in novelah opisuje, pri raznih narodih bistveno precej isto. Pristno slovenske pa so njene povesti iz narodnega življenja, kakor jih je nazivala sama.

Prva te vrste je „Dora“, objavljena leta 1885. v „Večernicah družbe sv. Mohorja“. Ta povest je življenjepis sirote, ki je v svojem življenju prebila mnogo bridkosti. Dora živi po očetovi smrti pri ošabnih mlinarjevih, kjer ji ni nihče naklonjen. Njen blagi brat, ki jo hoče vzeti k sebi, umre v cvetu mladeniških let. Nato se omoži Dora s Petričevim Florijanom, katerega bi bila rada bogata mlinarjeva Minka ujela v zanke. Mož ji je vdan, a zaradi svoje prepirljivosti in hude jeze povzroča ženi mnogo skrbi. In res — nekoč ga ubijejo pri nekem pretepu. Njena edina tolažba je zdaj sinko Lojzek. A hudobna Minka, ki zaradi Petričevega Florijana še vedno sovraži Doro, zvabi dečka nalašč na led, da utone. Tudi ta udarec prenese Dora in živi na stara leta Bogu vdana v svoji skromni hišici, kamor sprejme, nenavadna blaga, beračico Minko, nekdanjo tako ošabno in bogato dekle. — Nobena povest Pavline Pajkove se ni tolikanj priljubila širšim masam naroda kakor „Dora“, ki je po zanimivi in toliko pretresljivi vsebini očarala in do solz genila preprostega bralca. Povsod so jo čitali z velikim zanimanjem. Resnica pa je, da je pisateljica v povesti nekoliko pretiravala in junakinji povesti naložila preveč nesreč.

Leta 1889. je izšla povest „Domačija nad vse“ („Večernice družbe sv. Mohorja“). Nezadovoljen kmet se preseli s svojo hčerjo Jelico v Ameriko. Tam dela ves dan v neki newyorški tovarni, medtem

ko Jelica doma zdihuje po mili slovenski domovini. Še bolj nesrečno se čuti, ko tovarna zgori, in si mora oče kot postrežček služiti bornega kruha. Nekega dne sedi Jelica v mestnem logu in premišljuje o davno minulih dneh, ko je še živela v domači vasi s svojimi vrstnicami. Sladki spomini jo zazibljejo v čarobne sanje, iz katerih se ne zbudi več!... Že dolgo je bila pobitost izpodjedala njeno zdravje, sedaj pa jo je zadela srčna kap. — V umetniškem oziru stoji ta povest višje kakor „Dora“; izvrstno je pisateljica naslikala moč domoboli, ki je čuteči duši, kar je slana nežnemu cvetu. Prizor Jeličine smrti je eden najlepših v vseh povestih Pavline Pajkove.

Povestica „Dneva ne pove nobena pratika“ („Koledar družbe sv. Mohorja“ 1886, ponatis v knjižici „Iz spisov Pavline Pajkove“, „Slovanska knjižnica“ snopič 30. — 1894) opisuje grozni potres, ki je l. 1883. uničil mestece Casamicola na otoku Ischia. Lahkomiselni mladenič, ki se vedno roga opominom blage matere, najde grozno smrt pod razvalinami mesta, nespravljeno z Bogom.

Istotako poučna je povest „Najgotovejša dota“ („Večernice“ 1892), v kateri dokazuje pisateljica, da so pridne roke in dobro srce najboljša dota dekletova. Gledé vsebine in tehnike zaostaja ta povest za prej imenovanimi.

Najboljša povest Pavline Pajkove iz narodnega življenja je pa „Priateljev sin“ („Dom in Svet“ 1894). Vsebinsko ji je sledeča: Dečku Nandetu je umrl oče, logar v neki vasi na Slovenskem. Po očetovi smrti ostane pri materi, varih pa mu je župnik v onem kraju, rajnega logarja prijatelj, občesposhovan dušni pastir, ki deluje po Izveličarjevem zgledu kot največji dobrotnik izročeni mu duš. Nande je nadarjen, pa trmast

in razposajen. Vstopi v mestu pri nekem trgovcu kot vajenec, a tu poneveri pri blagu. Zato ga vzame župnik k sebi, da bi ga lažje nadzoroval in poboljšal. Začetkom doseže nekaj uspehov; toda Nande zaide v slabo družino, in ker mu župnik ne daje dosti denarja, začne krasti. Neki malopridnež ga pregovori, da ulomi v župnikovo blagajno, kjer je spravljeno več stotakov za nove zvonove. Pri tem ga zasači župnikova kuharica Neža, ki že zdavnaj ni zaupala Nandetu in ga je že večkrat zatožila varihu. V obupu naskoči Nande kuharico in jo rani z železom blizu očesa. Tako izve župnik o Nandetovem zločinu. S strogimi besedami ga izkuša pripraviti na boljšo pot. A v Nandetu še bolj kipi srd nad Nežo, nad katero se hoče grozno maščevati. V juho ji primeša žvepla, da jo zastrupi, ko je bolna ležala. Nandetova mati, ki streže kuharici, ji nese juho k postelji; no ker se bolnici ne zljubi juhe, jo použije mati. Strup brž deluje; zdravnikova pomoč je zastonj; v hudih bolečinah umre Nandetova mati — umorjena od lastnega sina! Pred smrtjo izpove, da ji je Nande v kuhinji izročil juho, da jo ponese Neži. Grozen vtisk naredi materina smrt na izprijenega sina; obupen si hoče končati življenje, a župnik ga pomiri in mu prigovarja, naj se skesa in spokori v kaznilnici, kamor ga odpeljejo orožniki v šestletni zapor. — Nesreča, ki jo je Nande le deloma zakrivil, in stroga kazen sta res poboljšala mladeniča. Črez tri leta prejme župnik od ravnatelja kaznilnice pismo, v katerem mladega zločinca zelo pohvali. Tedaj zarosé starcu oči od veselja, saj se mu je vendar posrečilo rešiti izgubljeno dušo. — „Priatelj sin“ je kriminalistična povest, edina te vrste v spisih Pavline Pajkove. Z vso spretnostjo riše pisateljica, kako postane izprijeni Nande končno hudodelec; a materina smrt, posledica groznega slučaja in njegove osvetoželjnosti, ga presune in izpreobrne, kažoč mu njega lastno izprijenost. — Glavna oseba v povesti je Nande, dasi je hotela pisateljica, kakor se je sama izrazila, postaviti župnika v ospredje povesti

ter ga naslikati kot ideal duhovskega stanú, kot človeka, ki uporablja le mila sredstva, da izpreobrne grešnika. A navzlic vsemu idealiziranju je župnik vendarle kratkovidnež, ki se dá varati od Nandeta. Župnik je sicer vzor blagega človeka, a nikakor ne zgled energičnega vzgojitelja. Dobro pogojen je značaj župnikove kuharice Neže, prepirljive in osorne, pa bistrumne in odločne ženske.

Istega leta (1894) je prinesel „Ljubljanski Zvon“ povest iz narodnega življenja „Obljuba“. Delavec Tone Gomila, ki je izgubil službo v tovarni, živi s svojo ženo in s peterimi otroki v najhujši bedi. Ko ne more nikjer najti službe, mu svetuje najstarejša hčerka, štirinajstletna Cilka, naj vstopi kot žagar pri bogatem mlinarju Gašperju, ki išče ravno hlapca. A Tone se brani, ker sta si z Gašperjem že od nekdanj sovražna. Zato se napoti Cilka sama k mlinarju, da ga preprosi za očeta. Gašper noče izpočetka nič slišati o Tonetu, a končno ga pregovorita pogumno dekle in Gašperjev sin, grbasti Jurijček, ki se je zagledal v bistro in čedno Cilko. Gašper obljubi Cilkinemu očetu zaželjeno službo, a Cilka mu mora obljubiti, da se poroči, ko doraste, z Jurijčkom, da ga osreči. Cilka to radostno obljubi, le da reši svojce iz bede; pomisli pa ne, kako usodepolna še utegne biti zanjo taka obljuba. — Ko Cilka doraste v zorno devico, se zaljubi v delavca Vinka, kateri ji vrača ljubezen. Tedaj šele spozna, kako nespametno se je bila zavezala v prejšnjih letih, kajti do Jurijčka ne čuti nikakega nagnjenja. To ji povzroča hude srčne boje. Vinka ne more pozabiti, Jurijčka pa ne mara prevariti. A ta izve o njeni ljubezni do Vinka, jo odveže obljube, in sam sklene nje roko z Vinkovo. — Ta povest je glede vsebine in prijetnega pripovedovalnega tona najbolj mikavna povest Pavline Pajkove iz narodnega življenja; škoda le, da je ravno glavni moment, Cilkina obljuba — malo verjeten. Sicer je mogoče, da Cilka Jurijčku na ljubo tako obljubo stori, a da bi jo smatral bahati in suhoparni Gašper za resno, je manj verjetno. — Izvrstni popis bede v delavčevi

hiši kaže, da je Pavlina Pajkova dobro poznala tudi trpljenje ubožnih slojev; doteknila se je v tej povesti socialnega prašanja, četudi le bolj mimogrede, kakor v romanu „Slučaji usode“, kjer opisuje revščino kolarjeve rodbine.

V istem letu — dokaz čudovite delavnosti! — je izšla še tretja povest iz narodnega življenja, „Najdenec“ („Slovenska knjižnica“, snopič 30). V tej povesti slika pisateljica usodo najdenca Marka, ki je v mladosti mnogo stradal ter se slednjič odločil, da pojde na Dunaj kostanj peč, kakor mnogi drugi Slovenci. V velikem mestu se seznanja z nekim upokojenim častnikom, ki spozna v njem — svojega sina in ga reši bede. — Tudi v tej povestici opisuje Pavlina Pajkova trpljenje revnega proletarca. Isto velja o zadnji njeni povesti, katero je napisala nekaj mesecev pred smrtjo „Življenja križi“, ki izide v „Koledarju družbe sv. Mohorja“ za l. 1903. — Pisateljica ni torej imela zmisla samo za milo vzdihovanje salonskih zaljublencev, ampak s čutečim srcem in bistrim pogledom se je uglabljala tudi v trpljenje siromakov.

* * *

Kakor kaže ta pregled o povestih Pavline Pajkove, je vsebina le-teh jako mnogovrstna; pisateljica nas povaja v različne kroge, v salone kakor v preproste kmetijske in delavske hiše. Glavni predmet je vobče ljubezen v najrazličnejših zapletkah. Opisujejo vsemoč tega človeškega čuvstva, ki je vir toliki radosti in boli, sreči in obupu, pa ne zaide nikjer na opolzla pota; povesti Pavline Pajkove so strogo moralne. Dostikrat opisuje, koliko bridkih prevar ustvarja nesrečna ljubezen, a nikdar je ne slika tako, da bi njeno pero zavajalo k strasti in pregrehi. V tem oziru je pisateljica idealistinja v pravem pomenu besede. Svoje nazore o ljubezni razodeva s krasnimi besedami v razpravi „Aforizmi o ljubezni“ (predavala l. 1892. v „Slovenskem klubu“ na Dunaju, objavila istega leta v „Lj. Zvonu“), vzvišenem hvalospevu idealni ljubezni. Tu

piše med drugim (str. 246.): „V čem se loči prava ljubezen od neprave? — Ljubezen, ki se vzbudi, da ne vemo, kdaj in kako, ljubezen, katero vzgoji spoštovanje in čiščenje, ljubezen, ki ne pozna sebičnosti, ki vse žrtvuje, vse odpušča, vse daruje; ljubezen iskrena in čista, katera kar najviše vznaša mišljenje in čuvstvovanje naše, katera zaradi popolnega svojega zatajevanja ne uživa samo nebeških sladkosti, temuč tudi zemeljske bolečine, ker se nobeden zemljan ne more docela iznebiti svoje nravi — takšna ljubezen je prava in samo takšna more biti tudi večna.“ Tako ljubezen je hotela pisateljica naslikati kot vzor, osrečujoč bednega človeka. Taka je ljubav med Irmo in Česlavom (Odlomki ž. dn.), med Evfemijo in Bodanskim (Mačeha), Arabelo in Waldekom (Arabela), Alenko in Veraničem (Plan. idila), Feodoro in Franjem (Dušne borbe), med Malvino in Otmarjem (Slučaji usode). Kakor so torej povesti Pavline Pajkove mnogovrstne po vsebini, tako opazujemo po drugi plati v opisovanju takih vzornih značajev neko enoličnost. Posebno v glavnih romanih so sujeti različni, a značaji junakov precej podobni.

Pavlina Pajkova je bila strogo moralnega in verskega naziranja. Namen njenim spisom je bil, nuditi svojemu narodu prijetnega berila, ki bi v čitateljih „vzgojevalo duhove in srca za vse lepo in blago“ (tako piše v „Slov. Listu“ 5. marca 1898). Nasprotovala je nauku, da je umetnost sama sebi namen; slikati resnico, a pri tem nevednemu bravcu razkrinkavati vso propalost moderne družbe, se ji je zdel nevaren poizkus, ki več škoduje, nego koristi; opisovanje nečistosti vodi po njenem mnenju v očitno pogubo. Zato je bila neizprosna nasprotnica oni smeri slovstva, ki prikazuje vse strani življenja, tudi najostudnejše, takozvanemu „modernemu“ naturalizmu ali „novi struji“. — Prvi na Slovenskem se je obrnil proti tej struji Jos. Stritar v razpravi „Nova pota“ („Ljubljanski Zvon“ 1894), a njegov protest je bil klic vpijočega v puščavi. Živahen boj o tem vprašanju se je začel šele l. 1896., ko je

„Ljublj. Zvon“ objavil istočasno dva romana povsem nasprotno tendence: „Dušne borbe“ Pavline Pajkove in „V krvi“ Fr. Govekarja. V „Dušnih borbah“ se bori junakinja Feodora proti glasu lastnega srca, ki je vneto za svaka Franja; v tem boju zmaga nje krepost in svobodna volja. Nasprotno pa „V krvi“ dokazuje pisatelj, da je takšen boj brezuspešen, da mora človek slediti nagonom strasti, katere mu je vcepila narava; strasti se podejujejo „v krvi“ od staršev na otroke, in to je vzrok vedno naraščajočim pregreham. — Že istega leta so začeli zastopniki „stare šole“ in „nove struje“ kritikovati oba romana. Ker je bila izšla v „Edinosti“ neugodna kritika „Dušnih borb“ in je isti list objavil tudi osebne napade na Pavlino Pajkovo, je njen soprog spisal v „Edinosti“ odgovor „Manevri naše nove literarne šole“. Temu članku je sledila v tržaškem dnevniku vrsta polemičnih sestavkov *za* in *proti* moderni smeri. — Ko so novostrujarji roman „Slučaji usode“ l. 1897. najostreje ocenjali in povesti celo podtikali pohujšljivo vsebino (!), se je boj še poostril. Pavlina Pajkova je spisala proti novi struji l. 1897. in 1898. v „Slovenskem Listu“ vrsto polemičnih člankov, nekatere s podpisom „Rodoljubka“. Nekateri teh člankov so n. pr. „Naše časopisje in morala“, „Fin de siècle“, „Nekoliko o Zoli“ in kritike Govekarjevih novelic „O te ženske!“, njegovega romana „Rodoljubje in ljubezen“ ter zbornika slovenskih abiturientov „Na razstanku“. — Nasprotniki so ji odgovarjali v „Slovenskem Narodu“, v „Edinosti“ in „Slovenki“. Marsikatero krivično in nedostojno napade je morala v tem literarnem boju odbijati, a to je ni vzplašilo; neustrašeno je nadaljevala pisateljstvo, kakor sta ji velevala srce in prepričanje. Lahko rečemo, da ni nihče v Slovencih s toliko odločnostjo pobijal izrodov nagega naturalizma, kakor Pavlina Pajkova. Sijajno je pokazala v tem boju ono duševno energijo, ki jo občudujemo že od prvega početka v vsem njenem literarnem delovanju.

* * *

Preostajajo še manjše poučne razprave iz peresa Pavline Pajkove. Niso to znanstvene študije, ampak plodovi samolastnega premišljevanja.

V „občutkih na novega leta dan“ („Zora“ 1876) naglašajo pisateljica, da je glavni cilj človeškemu delovanju, upokojiti si srce, polneč in bogateč ga z najmilejšimi in najblažjimi čustvi.

„Ženska pisma prijatelju“ („Zora“ 1877) obravnavajo različna družabna in literarna prašanja. V tem in v prej imenovanem spisu se še kaže ona sentimentalnost kakor v „Odlomkih ženskega dnevnika“ ki spadajo v isto dobo.

Žensko vprašanje je predmet spisoma „Nekoliko besed o ženskem vprašanju“ („Kres“ 1883, ponatisnjeno v „Slovenski knjižnici“ snop. 30) in „Aforizmi o ženstvu“ („Dom in Svet“ 1894). Pavlina Pajkova ni bila pristašica feminizma; četudi je bila mnenja, da ženska za moškim ne zaostaja glede duševnih zmožnosti, vendar ni zahtevala popolne emancipacije. Zdelo se ji je celo neprimerno, da se toliko deklet izobrazuje v vseh mogočih predmetih, da se učé raznih modernih jezikov, pri tem pa so jim domača dela skoro neznana in so nevedne v tem, kar zahteva rodbinsko življenje. „Ženska ne bodi učena, temuč izobražena“ („Aforizmi o ženstvu“, „Dom in Svet“ 1894, str. 571). Sploh mora ženska odgoja v prvi vrsti ozir jemati na vzgojo srca, bolj kakor na izobrazbo duha; kajti „žensko življenje je izvečine življenje srca. V ženski naravi klije neki nagon drugoljubja“ (istotam, str. 607.) Edino zdravilstvo se zdi Pavlini Pajkovi med vsemi akademičnimi strokami za ženske primerno. — Ti nazori o ženstvu so zdaj zastareli; kajti dandanes, ko bije ženstvo vedno ljutejši boj za obstanek, ko je večina deklet prisiljena konkurirati z moškimi, je učenost in strokovna izobrazba velikemu delu ženstva neobhodno potrebna.

Najboljša razprava Pavline Pajkove so „Aforizmi o ljubezni“, o katerih smo že govorili. S pesniškim vzletom in z mladostnim ognjem popisuje pisateljica v njih

nežno čuvstvo ljubezni, ki je nekako pomladansko solnce, ogrevajoče nam majnik življenja.

Podobna tej je razprava „Aforizmi o prijateljstvu“ (Berilo v „Slovenskem klubu“, objavil „Ljublj. Zvon“ 1894), v kateri pravi z vso pravico (str. 733): „Ljubezen je burja življenja, a prijateljstvo njega pokoj.“ — Zanimiva je opazka (str. 736): „Ženska je zvestejša, gorečnejša v ljubezni nego v prijateljstvu; moški so stanovitnejši, zvestejši v prijateljstvu nego v ljubezni.“ Glede pravega prijateljstva nam daje pisateljica takole navodilo (str. 737): „Zaupajte bolj pogledu onega, kogar imenujete prijatelja, nego njega nasmehu, a bolj njega desnici, sezajoči vam v roko, nego njegovemu pogledu. Oko je odkritosrčnejše, nego so usta, roka zvestejša nego pogled!“

V razpravi „Kako pridemo do sreče?“ („Dom in Svet“ 1895) odgovarja pisateljica na to vprašanje tako, da se moramo truditi za kreposti. „Duh mora vladati telo, ne sme pa telo vladati duše“ (str. 218). K temu pa je treba duši vere, kajti „duša brez vere je srce brez življenja“ (str. 218).

Manjši spisi so še: „George Sand“ (življenjepis, „Zora“ 1876), „Zavod za slepce v Brnu“ („Večernice družbe sv. Mohorja“ 1883), „Špilperški podkopi v Brnu“ („Soča“ 1885), „Spominski listi o cesarici Elizabeti“ („Ljublj. Zvon“ 1899), posneti po zanimivi knjigi K. Christomanosa „Tagebuchblätter“ Wien 1899. — Prevela je tudi tri nemške pesmi cesarice Elizabete na slovensko („Slovenski List“ 8. oktobra in 12. decembra 1898). Končno še „Spomini na dr. Frančiška Lampeta“ („Dom in Svet“ 1900). V teh spominih nam slika preblagega urednika „Doma in Sveta“ ne kot učenjaka, ampak kot človeka, ki je vse svoje moči daroval narodu, kot vzor marljivega rodoljuba. V dokaz za tako sliko pokojnikovo navaja zanimive odlomke iz pisem, ki jih je isti nji pisal. Dr. Frančišek Lampe je bil zvest in odkritosrčen prijatelj Pavlini Pajkovi; bodril jo je k literarnemu delovanju in ljubeznivo,

a vedno strogo objektivno jo opozarjal na vrline in hibe njenih spisov. „Spomini na dr. Frančiška Lampeta“ so zadnje delo Pavline Pajkove, ki ga je obelodanila.

* * *

H koncu se mi zdi, da ne morem bolje izpopolniti literarne študije o spisih Pavline Pajkove, nego da nanizam venec najlepših izrekov, ki so raztreseni po različnih njenih spisih. Iz njih odseva tako lepo duša pisateljica. Evo jih!

„Deviška duša je podobna razcveli roži: utrgaj jej eno peresce, vsa druga se koj za njim ospó.“ (Odlomki ženskega dnevnika. „Zbrani spisi“ I, str. 137).

„Solza je ona hladna rosa, koja pada na naša vroča srca, da ugasi nekoliko žareči ogenj, koji je žge. Ena solzna kapljica dá srcu več tešila, nego svetli žarek upanja: zatorej gorjé človeku, kojemu je za vselej usahnila ta blagodejna rosica.“ (Tam, str. 165).

„Starost ni tako bridka zaradi tega, ker v njej človeku dan na dan hirajo moči, temuč zato, ker v njej upi čim dalje bolj ugašajo.“ (Tam, str. 183).

„Oddaljenost je srčnim ranam to, kar je veter ognju. Veter ugaša posamezne majhne plamenčke, a oživlja velike požare.“ (Na r. m.)

„Srce nesrečneža je bolj nagnjeno čuvstvu ljubezni nego srečneža . . . Nesrečneži vsega sveta so si najboljši prijatelji . . . Ljubezen in bol sta prava srčna dvojčka.“ (Tam, str. 183. in 184.)

„Trpečega človeka, ki se na smeh drži, gledati je bridkeje nego solzečega se.“ (Prijatelj sin, „Dom in Svet“ 1894, str. 204.)

„Ljubav ima to posebnost, da ni nikdar stalna, da ali raste ali pa pojema.“ (Igra s srečo. Hribarjev „Narodni Koledar“ 1895, str. 88.)

„Ženska brez pobožnosti je kakor cvetlica brez vonjave.“ (Arabela. „Kres“ 1885, str. 127.)

„V presrčnih ali svečanih trenutkih življenja presune včasih človeka tajna, nerazumljiva otožnost, ki ni drugo, kakor predslutnja, da mine tudi ta sreča, kakor vsaka druga na svetu.“ (Najdenec. „Slov. knjižnica“, snopič 30, str. 39.)

„Naklonjenost izvira navadno iz soglasja mišljenja in idej, ker to, kar v drugih ljubimo in cenimo, je skoro vedno naš „jaz“; saj le človeška sebičnost sili človeka samega sebe ljubiti v odsevu lastnih nagonov in nagibov.“ (Slučaji usode, str. 132.)

„Človek ima poleg svojih petero čutil še eno, tako imenovano slutnjo, ki ima včasih več veljave, ker več pogodi, nego vseh onih petero.“ (Tam, str. 260.)

„Prijateljstvo ni nič drugega nego izmenjavanje vtiskov in misli, nepretrgano in odkritosrčno zaupavanje. Najmanjša skrivnost skalí prijateljstvo, če ga celó ne uniči.“ (Aforizmi o prijateljstvu. „Lj. Zvon“ 1894, str. 735.)

„Človeško življenje primerjam dolgemu prognanstvu, v katerem prognanec neprestano vzdihuje, upa, pričakuje, a naposled se utrujen in upehan udá svoji usodi.“ (Aforizmi o ženstvu, „Dom in Sv.“ 1894, str. 571.)

„Rodbina je okvir človeške sreče.“ (N. r. m.)

„Venec vseh ženskih čuvstev . . . je čuvstvo materinske ljubezni.“ (Tam, str. 608.)

„Srečo primerjam mesecu, ki se blešči v potoku. Ne moremo ga prijeti, ker je samo odsev meseca, bliščečega se na obzorju. V trpkosti svojega mučnega življenja hrepnimo vedno po sreči; doseči je ne moremo, ker je samo odsev od zgoraj.“ (Kako pridemo do sreče. „Dom in Svet“ 1895, stran 219.)

„Prava zemška sreča izvira samo iz našega srca. In da bi tukaj uživali vsaj nekaj sreče, zanetila je božja previdnost v naših prsah iskrico, ki ogreva, oživlja in razsvetljuje z blagodejno svetlobo temino našega življenja. Ta čarodejna iskrica se imenuje ljubezen.“ (Tam, str. 220.)

* * *

Pavlini Pajkovi pripada odlično mesto v zgodovini slovenskega slovstva; šteti jo smemo med najboljše slovenske pripovedne talente polpretekla, takozvane Stritarjeve dôbe (od l. 1870. do 1895.). — A bila je ne samo sloveča pisateljica, ampak vseskoz vzor-žena zlatega srca in kristalno-čistega značaja. Kaj je pa bila meni kot ljubeča mati, tega ne morem z besedami izraziti. Bridka žalost mi pretrese srce, če pomislim, da je ni več med živimi, da so utihnila usta, ki so govorila o nje materinski ljubezni, da so se za vedno sklenile roke, ki so me tolikokrat blagoslavljale! A tolažba mi je ostala, da ni živela zastonj in da še živi v svojih delih. — Ta skromni spisek sem ji hotel postaviti kot mal spomenik hvaležnosti in ljubezni na prerano gomilo. Slovensko občinstvo pa naj spise Pavline Pajkove marljivo prebira in objektivno presoja!